

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

SZEMLE

KANYARÓ Ferenc, *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905: Kritikai kiadás*, Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2015, 928 l.

Elvitathatatlan tény, hogy az utóbbi évtizedben Olosz Katalin nyújtotta a magyar történeti folklorisztika egyik legnagyobb forrásfeltáró teljesítményét. Meltán érdemelte ki tehát a Magyar Néprajzi Társaság Ortutay Gyula-emlékérmét 2016-ban. A marosvásárhelyi folklórkutató érdeklődésének középpontjában elsősorban a ballada és egyéb verses epikai alkotások, a lírai népdalok, valamint XIX. század végi folklórgyűjtők történetileg jelentős levéltári/kézirattári hagyatékaik állnak. Már 1972-ben közzétette Kolumbán István 1898-ban leadott udvarhelyszéki mesegyűjtését,¹ az elmúlt 15–20 évben pedig Kriza János, Kanyaró Ferenc és Szabó Sámuel gyűjtőmozgalmával foglalkozott alaposabban. 2009-ben jelentette meg évtizedes kézirattári kutatómunkája eredményeképp a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégium tanára, Szabó Sámuel irányításával elvégzett néprajzi/folklorisztikai gyűjtés 180 szövegét.² Az erdélyi balladák kutatástörténetébe enged bepillantást 2011-ben kiadott kis könyve, a *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*,³ melyben egy kisebb, de szintén ismeretlen anyagból, Viski Károly és diákjainak 1902–1909 között végzett gyűjtéséből adott ki 26 balladát. Ugyanitt áttekintette a *Fehér László*-ballada korai, helyi változatait, valamint összefoglalta Benedek Elek és Sebesi Jób balladagyűjtésének problémáit. Évekig tartó monumentális munkája a *Vadrózsák* 2. kötetének közzététele volt Kriza János hagyatékából, összesen 4569 különböző műfajú folklórszöveggel.⁴ Elismeréssel állapította meg Keszeg Vilmos: „Az

* Készült az OTKA 104758. sz. pályázat keretében.

1 *A kecskés ember: Udvarhelyszéki népmesék*, KOLUMBÁN István gyűjteményéből vál., bev., jegyz. OLOSZ Katalin, Bukarest, Kriterion, 1972.

2 *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884*, SZABÓ Sámuel és gyűjtői körének szétszórott hagyatékát összegyűjt., szerk., bev., jegyz. OLOSZ Katalin, Bp.–Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet–Mentor, 2009.

3 OLOSZ Katalin, *Fejezetek az erdélyi balladagyűjtés múltjából*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2011.

4 KRIZA János, *Vadrózsák: Erdélyi néphagyományok*, Második kötet, Kriza János és gyűjtői

Olosz Katalin által az utóbbi évtizedekben közzétett forrásközlések túlszárnyalják a 19. századból származó, eddig ismert erdélyi folklórananyag mennyiségét.”⁵

A forrásfeltáró, szövegfilológus folklórkutató hasonló munkát végez, mint a sáros fővenyből aranyrögöket kimosó aranyász. Kézirattárak mélyén megbúvó beláthatatlan adathalmazból, alig olvasható kéziratok fecnik és nyomtatott papírlapok tengeréből kell kiemelnie és összeszednie egy-egy népdal vagy ballada szövegét, esetleg rekonstruálnia töredékes változatot, illetve fel kell ismernie valamely XX. századi népköltési szöveg korai, irodalmi vagy közköltészeti előzményét. Kitartást és hitet, az értékmentés hitét igénylő sziszifuszi munka ez, melyet – sajnos – kisebb elismerés övez, mint egy-egy recens népköltési vagy hiedelemgyűjtemény kiadását. Nem lehet tehát túlbecsülni azt a szívós következetességet és kitartást, amellyel Olosz Katalin az erdélyi magyar népköltészeti kutatás történetét, valamint egy-egy jelesebb (de általunk sokszor alig ismert, vagy mára már elfeledett)⁶ kutató kéziratok hagyatékát feltárta és publikálta.

Legújabb könyve Kanyaró Ferenc, a kolozsvári unitárius kollégium tanára és diákjai 1896–1905 közötti gyűjtőmozgalmával, ezen belül 1896-ban összeállított népköltési gyűjteményének hányatott sorsával foglalkozik. A több mint 900 oldalas kötet bevezető tanulmánya *Két kor küszöbén: Egy folklórgyűjtő tanár a 19–20. század fordulóján* (27–133) az irodalmár és unitárius egyháztörténész tanár egész életútját és népköltészet-gyűjtői, szöveggondozói, szerkesztői tevékenységét feltárta. Ezután következik a szövegek közlés és jegyzetelés mikéntjéről adott igen fontos tájékoztató (135–140), majd 421 ún. „főszöveg” Kanyaró kommentárjaival (143–600). A kötet utolsó harmadát alkotják a szövegek filológiai jegyzetei, a források és a szakirodalom. A szövegekhez írt jegyzetekben Olosz kitért a szöveg lelőhelyére, a lejegyzés körülményeire, filológiai változataira, esetleges korábbi publikációjára.

Jelentősen emeli a kötet folklórtörténeti értékét a *Kanyaró Ferenc gyűjtői és forrásai* című fejezet (852–878), amelyet az egykori diák gyűjtők néhány korabeli, iskolai tablóról kimásolt fényképe egészít ki. Olosz Katalin különböző források alapján nem kevés fáradtsággal szedte össze Kanyaró 65 személyből álló gyűjtőhálózata tagjainak személyes adatait. A 65 diák közül 44 személy származási helye – 33 település, többnyire unitárius falvak – biztosan vagy feltételezhetően azonosítható. A 44 személy közül 9 nem a saját szülőfalujában gyűjtött, viszont olyan helyekről is hoztak verses anyagot, ahol Kríza János gyűjtőtársai egy emberöltővel korábban nem fordultak meg. Népköltési adatok tekintetében

körének szétszórt hagyatékát összegyűjt., szerk., bev., jegyz. Olosz Katalin, Kolozsvár, Kríza János Néprajzi Társaság, 2013.

5 KESZEG Vilmos, *Egy ismeretlen gyűjtő és gyűjteménye: epikus énekek Kanyaró Ferenc feljegyzésében (1895–1905)*, Ethnographia, 127(2016), 666–671, itt: 670.

6 OLOSZ Katalin, *A magyar népköltészet elfeledett gyűjtője, Vass Tamás*, ErdMúz, 62(2000)/3–4, 237–245.

vezető helyen áll a kötetben Maros-Torda megye (92); Udvarhely megye (84); Háromszék megye (74) és Torda-Aranyos (60) adattal. A következő „szinten” a hely nélküli folklórgyűjtések (29) és a közeli Kolozs megye áll, már csak 28 szöveggel képviselve.

Kanyaró Ferenc folklórgyűjtő tevékenysége 1892-ben kezdődött. Egy, feltételezhetően a XVIII–XIX. századi kéziratos költészet feltárását célzó székelyföldi útján győződött meg arról, hogy Kríza János gyűjtőterületének „tarlóját” érdemes újra bejárni és átböngészni. Ezért az ősszel induló tanévben diákjait a környezetükben még szájhagyományban élő vagy kéziratos füzetekben lappangó népballadák és epikus énekek lejegyzésére ösztönözte. A gyűjtés két szakaszban bontakozott ki. 1896-ban egy, a milleniumi évfordulóra kiadható, 275 balladát és románcot tartalmazó válogatást tisztázott le és postázott a Kisfaludy Társaság titkárának. Ezt követően, 1905-ig, egészségi állapota romlásáig és visszavonulásáig tovább gyűjtötte a verses epikát, de környezetében már érezhetően lanyhult a népköltészet iránti érdeklődés és lelkesedés. A több mint 2 kg-os iratcsomag a Kisfaludy Társaságtól a Magyar Népköltési Gyűjtemény (a továbbiakban MNGY) akkori szerkesztőjéhez, Sebestyén Gyulához került, de sajnos Sebestyén 1919 utáni félreállításával ennek a megszerkesztett anyagnak is az lett a sorsa, ami Vikár Béla autográf népdalgyűjteményének. Sebestyén 1945-ben bekövetkezett halála után hagyatékával együtt a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába került, s ott fedte a feledés pora. Olosz Katalin itt talált rá 1999-ben a datálatlan, kísérőlevél nélkül maradt kéziratcsomagra, s ő azonosította az 1896-os küldeménnyel.

A második, 1896 utáni gyűjtőkorszak szövegekorpuszát Olosz Katalin különböző forrásokból rekonstruálta. Munkáját több körülmény is nehezítette. 1896 utáni gyűjtéséből Kanyaró Ferenc ugyanis már nem szerkesztett újabb balladagyűjteményt, a „balladák és rokonneműek” elnevezésű anyag egyéb műfajú szövegek környezetében maradt meg. Továbbá: a hajdani unitárius főgimnázium könyvtárosának nevéhez terjedelmes, különböző tartalmú kéziratos anyag is kapcsolódott, a kéziratárban pedig Kanyaró olyan kéziratos füzeteket is elhelyezett, amelyek nem kötődtek az ő nevéhez. A régi kéziratosok címe gyakran nem utalt a bennük lappangó balladákra és epikus énekekre, egyes balladák pedig több változatban is megmaradtak. Tudható például, hogy ponyvanyomtatványból másolta a *Pávás lány* ballada már némileg romlott szövegét.

Kanyaró tisztában volt a kötet szerkesztés és a közlés szabályaival. Olosz bevezető tanulmányából kiderül (és a közreadott szövegek jegyzetei is megerősítik azt a tényt), hogy Kanyaró a MNGY Gyulai Pál által kidolgozott kiadási elveit tartotta szem előtt. Mint csak kevesen a kortársai közül, fontosságot tulajdonított a szövegváltozatnak és a töredékes alkotásoknak is. A változatokban ugyanis a vándorlást és variálódást, a folklóralkotások tér- és időbeli elterjedését, alakulását látta. Örömmel fogadta az új, helyi balladák, epikus énekek

felbukkanását. Diákjai figyelmét a gazdag repertoárral rendelkező énekesekre irányította, így jöhetett létre Dimény Anna egyéniség-repertoárnak is felfogható kötete. Kanyaró kéziratos hagyatékából emelte ki és adta ki Olosz Katalin a kolozsvári unitárius főgimnázium Rédiger Ödön nevű diákjának gyűjteményét, ami egyetlen asszony 1894–1896 között Szabédon gyűjtött ének-repertoárját tartalmazza.⁷ Ez a gyűjtés a maga nemében úttörő jellegű vállalkozás volt, egyéniség-repertoárt csak jóval később Kallós Zoltán adott ki egy klézsei (moldvai csángó) asszonytól.⁸

Akárcsak Kríza János, Kanyaró is szükségesnek tartotta a folklóralkotások tájnyelvi sajátosságainak megőrzését, de dallamokat nem gyűjtetett, jóllehet tudatában volt annak, hogy a balladákat mindig éneklék. A tapasztalt folklórgyűjtők tudják, milyen sok hiba (metrum, ismétlés, félrehallás stb.) következik abból, ha az énekeket diktálás nyomán jegyezik le. Márpedig a diákok így gyűjtöttek. Kanyaró emiatt is – akárcsak többen elődei és kortársai közül (Erdélyi János, Kríza János, Gyulai Pál), a leendő olvasókra való tekintettel – gyakran belejavított a folklóralkotások szövegébe. A törmelékekből teljes szövegvariánst állított össze, egy-egy szót betoldott, kicserélt, a kerek és következetes változat létrehozása érdekében olykor strofákat hagyott ki, máskor megváltoztatta a versszakok sorrendjét, illetve következetes strofikus szerkezetet hozott létre olyan esetben is, amikor az eredeti lejegyzésben nem így szerepelt az alkotás. Egyéni szövegváltoztatásait Olosz a jegyzetekben felső indexben adta meg. A korabeli gyűjtéseszményt követve Kanyaró és diákjai az adatközlő énekesek kilétét sem fedték fel.⁹

Olosz Katalin híven visszaadta a jegyzetekben Kanyaró szerkesztői elgondolásait. Hiányérzetünk csak akkor támad, amikor egy-egy szöveg típusáról, változatcsaládjáról akarunk többet megtudni az elmúlt 100 év magyar szöveg-folklorisztikai és közköltészeti kutatásainak fényében. Jóllehet a kötet a „kritikai kiadás” igényével készült, Olosz nem használta munkája során a magyar kéziratos énekeskönyvek azonosítására szolgáló Stoll-bibliográfiát,¹⁰ s nem aknáztta ki a Régi Magyar Költők Tára (a továbbiakban RMKT) XVIII. század köz-költészeti sorozatának jegyzetapparátusát sem, ahol több, Kanyaró által ismert,

7 *Ne mondd, anyám, főd átkának...: Dimény Mózesné Szabó Anna énekei*, Szabéd, 1895–1896, RÉDIGER Ödön gyűjtését KANYARÓ Ferenc hagyatékából kiad. OLOSZ Katalin, Kolozsvár, Kríza János Néprajzi Társaság, 2009.

8 *Új guzsalyam mellett: Éneklettem én, özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa...*, Lejegyezte, bev., jegyz., KALLÓS Zoltán, Bukarest, Kritikon, 1973.

9 E tekintetben Vikár Béla sokkal körültekintőbb volt, viszont gyorsírófüzeteinek ezeket az adatait rendre mellőzték gépiratos „áttéteket” produkáló szakemberek, ezért a Vikár DVD-ROM készítése során újra kellett olvasnunk a gyorsírási füzeteiket, s ahol lehetett, pótoltuk e hiányokat.

10 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002.

az ő gyűjteményéből származó XVIII. századi verset, esetenként későbbi dalvariánsokat is közöltünk. Így kerülhetett a balladák és epikus énekek közé több olyan, XVIII. századi kéziratos énekeskönyvből származó alkotás, amely nem epikus ének és nem is ballada. Kanyaró közköltészeti és népköltészeti publikációi között¹¹ Olosz nemcsak a folyóiratokban publikált tanulmányokra, hanem az Ethnológiai Adattárban fellelhető kéziratokra is hivatkozik a kötet bibliográfiájában. A maga idején mindegyik „adatközlés” jelentős hozzájárulás volt a régi magyar „népies” költészet és a népköltészet szövegszerű és műfaji kapcsolatrendszerének felismeréséhez. Érdemes lett volna a kötet szerkesztés során ezeket a tanulmányokat újra átnézni és összevetni más kéziratos daloskönyvek szövegeivel.

Olosz Katalin ugyanis nem választotta szét egyértelműen a Kanyaró-hagyatékban talált klasszikusnak tekintett balladaanyagot, a kéziratos forrásokból származó közköltészeti énekeket és az új stílusú balladákat. Forrásközlése a nemzetközi balladatudatók 1966-os freiburgi konferenciájának tipologizálási javaslatait követi, s ennek értelmében a Kanyaró hagyatékában talált 421 epikus verset 10 nagy csoportba osztotta: I. Mágikus-mitikus énekek; II. Legendaballadák; III. Szerelmi balladák; IV. Családi balladák; V. Társadalmi konfliktusok; VI. Történeti balladák, vitézi, bujdosó- és rabénekek; VII. Hősi énekek (betyárballadák); VIII. Sirató- és balesetballadák; IX. Bűntényballadák; X. Tréfás és csúfolódó énekek. Ezzel a magyar nyelvű anyaggal nem teljesen „kompatibilis” típusrenddel kitágította a ballada/epikus ének műfaji határait, különösen a VI. történeti tematikájú csoport esetében, amelyben lírai katonadalok, bujdosó- és rabénekek, sőt az 1849-es szabadságharc folklorizálódott alkotásai is szerepelnek. Ugyanez az érzésünk a II. csoportban legendaballadaként közölt két alkotás és a X. nagy csoport vonatkozásában is.

Nemcsak azért vitatható ez a 60 évvel ezelőtti csoportosítás, mert számos műfaji/tipológiai átfedésre ad alkalmat (s ezt Olosz is elismerte), hanem mert nincs harmóniában sem az Ortutay–Kriza-féle balladaantológia történeti szempontjaival,¹² sem Faragó József tematikus csoportosítású erdélyi balladapublikációival,¹³ sem pedig Vargyas európai kitekintésű balladamonográfiájának fel-

11 KANYARÓ Ferenc, *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból*, ErdMúz, 9(1892), 546–557; Uő, *Régi magyar virágénekek (Solymosi József daloskönyve)*, ErdMúz, 10(1893), 69–101; Uő, *Székely táncszók és elmés mondások a XVIII. századból*, Ethnographia, 13(1902), 459–463; Uő, *Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből*, ErdMúz, 20(1903), 494–516.

12 ORTUTAY Gyula, KRIZA Ildikó, *Magyar népballadák*, Bp., Szépirodalmi, 1968.

13 FARAGÓ József, *Virágok vetélkedése: Régi magyar népballadák*, a dallamokat vál., s. a. r. ALMÁSI István, Bukarest, Kriterion, 1986; FARAGÓ József, *Őszékely népballadák*, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1998; Uő, *Csángómagyar népballadák*, Kolozsvár, Kriterion, 2002; Uő, *Régi erdélyi népballadák*, Kolozsvár, Kriterion, 2006.

osztásával.¹⁴ Félő, hogy az Olosz Katalin által a Kriza János Néprajzi Társaság megbízásából szerkesztés alatt álló nagy adatbázis az erdélyi balladatípusokról – épp a megnevezések és csoportosítások különbözősége miatt – tovább növeli majd a magyarországi és az erdélyi balladakutatás disszonanciáját, miközben minden folklórkutató tudja, hogy a magyar nyelvű ballada- és epikus énekanyag közös kulturális örökségünk.

A Kanyaró-gyűjteményben így alakult a tartalmi csoportok népszerűsége: szerelmi balladák (92 szöveg), bűntényballadák (90 szöveg), történeti balladák (70 szöveg), a hősi énekek (zömében betyárballadák, 61 szöveg), siratóballadák (50 szöveg), társadalmi konfliktust megjelenítő balladák (25 szöveg), mágikus-mitikus énekek (16 szöveg), családi balladák (15 szöveg), a tréfás és csúfolódó énekek (8 szöveg), legendaballadák (2 szöveg). Ezt az imponálóan gazdag forrásfeltáró munkát Mutatók és Szójegyzék, valamint rövid román és angol nyelvű rezümé zárja.

Kritikai megjegyzéseim ellenére elismerem, hogy Olosz Katalin e kötettel óriási munkát végzett. Egy évtizedeken át magányosan dolgozó kutatótól talán nem is várható el, hogy minden korszerű filológiai és textológiai igényt kielégítsen. Kanyaró Ferenc történeti gyűjteménye így is jelentősen gazdagítja és árnyalja a magyar népballadáról a XIX. század végén kialakított képünket. A további kutatás feladata lesz ezt a nagyszabású hagyatéket összevetni az egykorú, de mások által (pl. Vikár Béla), illetve más területen gyűjtött népköltési anyaggal (pl. Kálmány Lajos alföldi gyűjtéseivel,¹⁵ a Schram Ferenc által közölt balladákkal, vagy az időben kicsit későbbi, de még I. világháború előtti Folklore Fellows-féle¹⁶ gyűjtésekkel), hogy pontosabb képet kapjunk egy-egy

14 VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, I–II, Bp., Zeneműkiadó, 1976.

15 KÁLMÁNY Lajos, *Történeti énekek és epikus dalok*, Bp., Közoktatásügyi Kiadványkötet, 1952 (Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, 1); Uő, *Alföldi népballadák* (Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, 2), Bp., Akadémiai, 1954.

16 A Folklore Fellows (FF) = Folklórkutatók Szövetsége a Finn Tudományos Akadémia által 1907-ben kezdeményezett, nemzetközivé vált gyűjtőmozgalom, amelyhez Magyarország is csatlakozott 1908-ban. Folyóiratának, a *Folklore Fellowe Communications* (FFC) első számainak megjelenése után 1911-ben Sebestyén Gyula és az FF magyar osztályának titkára, Bán Aladár nagyszabású tervet és útmutatót dolgozott ki a magyar folklór anyagának összegyűjtésére. A Magyar Néprajzi Társasággal közösen vándorgyűléseket szerveztek Sárospatakon, Egerben, Pápán, Győrött, Kaposváron, Csurgón, Csáktornyan, Komáromban, Kecskeméten, Kisújszálláson, Nagyszalontán, Gyulán és Kassán. Megnyerték céljaiknak a különböző középfokú és felsőfokú tanintézetek vezetőit, akik egyrészt a diákságot lelkesítették, másrészt pályadíjakat tűztek ki a legjobban sikerült gyűjtésekre. 1912–14-ben nagyszámú gyűjtemény érkezett be a sárospataki, egri, pápai, győri és nagyszalontai diákság köréből, ekkor azonban az I. világháború kitörése következtében a gyűjtések nagyon meggyérültek, majd félbe is szakadtak. Sebestyén Gyula terve szerint a kiemelkedő gyűjteményekből kötetek készültek volna a MNGY sorozata részére. A sárospataki, egri és a nagyszalontai kötet szerkesztői munkálatai meg is indultak, de csupán a *Nagyszalontai gyűjtés* jelent meg 1924-ben Szendrey

epikus ének, balladatípus, szövegcsalád élettörténetéről, elterjedéséről, variációs rendszeréről, továbbá egy-egy korszak és földrajzi terület jellegzetes, hagyományos epikus ének-repertoárjáról.

A Kanyaró-hagyaték közzétételének értékét növeli, hogy Olosz Katalin forrásfeltáró levéltári kutatásaival nemcsak rekonstruálta egy erdélyi unitárius tudós-tanár élettörténetét, hanem képet adott nekünk arról, hogyan gondolkozott a magyar értelmiség a népköltészetéről a XIX–XX. század fordulóján, továbbá nyomatékosította Kanyaró Ferenc folklór-, egyház- és irodalomtörténeti munkásságának jelentőségét is. Bennem azonban – mint XVIII. századi kéziratos éneket és népköltészetet is kiadó kollégában – megválaszolatlan marad a szakmai berkekben vitát gerjesztő kérdés: lehetséges-e, s ha igen, ilyen-e a népköltési szövegek/hagyatékok „kritikai kiadás”-a?...

Küllös Imola

Zsigmond szerkesztésében a sorozat utolsó köteteként. Új, átdolgozott kiadása: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r. és szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, 2001 (MNGY Új folyam, 15). A mozgalom gyűjtőfüzetei Sebestyén Gyula hagyatékával a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerültek. Itt található az Erdélyi János emlékezetének szentelt sárospataki gyűjtés kéziratai is.